

9. Karnegi D. Kak vyrabotat' uverenost' v sebe i vlijat' na ljudej, vystupaja publichno. Kak zavoevyvat' druzej i okazyvat' vlijanie na ljudej. Kak perestat' bespokoit'sja i nachat' zhit' / Dejł Karnegi ; [per. s angl. V. A. Babenko i dr.]. – [4-e izd.]. – Mn. : OOO «Popurri», 2005. – 768 s.
10. Majers D. Social'naja psihologija [Jelektronnyj resurs] / Djevid Dzh. Majers : [per. c angl.]. – [4-e mezhdunar. izd.]. – SPb. ; M. : Prajm-Evroznak ; Olma-Press, 2004. – 510 s.: il. – (Mjetry psihologii). – Rezhim dostupa : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/mayers/11.php
11. Priyomy rozumiiuchoho slukhannia [Elektronnyj resurs] // Failovyi arkhiv. – Odeskiyi derzhavnyi ekonomichniyi universytet. – Rezhym dostupu : <https://studfiles.net/preview/5594917/page:13/>
12. Proksemika : material z Vikipedii – vilnoi entsyklopedii. – [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%81%D0%B5%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0>
13. Ukrainskiyi Radianskiyi Entsyklopedychnyi Slovnyk : v 3-kh t. / [redkol. : A. V. Kudrytskyi (vidp. red.) ta in.]. – [2-he vyd.]. – K. : Holov. red. URE, 1986. – T. 1: A – Kalibr. – 1986. – 752 s.
14. Chaldini R. Psihologija vlijaniya [Jelektronnyj resurs] / Robert Chaldini. – SPb. : Piter, 1999. – S. 370–371. – Rezhim dostupa : https://brandstory.com.ua/wp-content/uploads/2017/10/chaldini_robert_psihologiya_vliyaniya.pdf
15. 6 zakonov psihologii, znanie kotoryh izmenit vashu zhizn' : [Jelektronnyj resurs] // Portal «Aum N'jus». – 2016. – 16 dekabnja. – Rezhim dostupa : <https://www.aum.news/psihologiya/2024-6-zakonov-psihologii-znanie-kotoryh-izmenit-vashu-zhizn>
16. 6 sposobov obajat' ljubogo cheloveka po metodike specsłuzhb : [Jelektronnyj resurs] – Rezhim dostupa : <http://smartinf.ru/article/44562>
17. 15 faktiv z psykhologhii, yaki stanut v nahodi na spivbesidi [Elektronnyj resurs] // Patrioty Ukrainy. – 2015. – 29 hrudnia. – Rezhym dostupu : <http://patrioty.org.ua/other/15-faktiv-z-psykhologhii-i-aki-stant-v-nahodi-na-spivbesidi-103967.html>
18. 15 hitryh priemov iz psihologii, kotorye polezno znat' [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa : <http://soulpost.ru/15-xitryx-priemov-iz-psixologii-kotorye-polezno-znat/>

Hirnyak, A. N. Psychological techniques of attraction formation as educational interaction establishment instruments. The article analyzes the content and general characteristics of attraction as a prerequisite for constructive interaction between educational process participants, as well as discusses the psychological mechanisms and techniques of attraction formation. The process of attraction formation is considered as a sequence of arbitrary causation and reinforcement of the interlocutor's positive emotional experiences in order to induce his/her liking, friendly attitudes and/or love. The author advocates the idea that the emotional coloration of relations (primarily, liking-disliking) to a significant extent determines the effectiveness of educational process participants' interaction, since students' non-acceptance of teachers is often transferred to the students' academic discipline. Therefore, teachers of institution of higher education should be skilled in using attraction formation techniques as socio-psychological instruments for establishing constructive educational interaction. These techniques may include such varieties as: "Name", "Mirror", "Golden Words", "Patient Listener", "Personal Life", "Service", "Error", "View", "Tracing", "Palms" and "Feeling of the Elbow". Interpersonal interaction has been shown to be most influenced by interlocutors' physical attractiveness and facial expression, competence, similarity (copying) and a contrast, good gesticulation; individual distance and location, visual and tactile contact, as well as attentive listening.

Keywords: attraction, educational interaction, psychological mechanism, psychological technique, psychological influence, attitude.

Відомості про автора

Гірняк Андрій Несторович, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи, Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль, Україна.

Hirnyak, Andriy Nestorovych, PhD, Assoc. Professor, Department of psychology and social work, Ternopil National Economics University, Ternopil, Ukraine.

E-mail: Girand@ukr.net

УДК 159.9

Зозуля О. В.

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА СЕРЕД НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Зозуля О. В. Причини виникнення гендерно зумовленого насильства серед населення України в умовах збройного конфлікту. У статті представлено результати аналітичного огляду існуючих у психології наукових підходів до вивчення проблеми гендерно зумовленого насильства та контент-аналіз фактів такого насильства на сході України, що висвітлені у повідомленнях у соціальних мережах, на сайтах громадських організацій (місцевих, загальноукраїнських, міжнародних), фото-, відеоматеріалах на інформаційних порталах. Теоретичний аналіз та узагальнення літературних джерел, а також матеріалів з проблеми гендерно зумовленого насильства дозволили виділити причини виникнення та розповсюдження фактів такого насильства в умовах військового конфлікту в Україні. Перспективою подальших розвідок у контексті зазначеної у цій статті проблеми є визначення груп ризику серед населення сходу України, що є найбільш вразливими щодо гендерно зумовленого насильства, виявлення психологічних особливостей та розробка програм протидії насильству щодо виявлених вразливих категорій людей.

Ключові слова: гендер, гендерна роль, гендерна нерівність, гендерно зумовлене насильство.

Зозуля Е. В. Причини виникнення гендерно обумовленого насильства серед населення України в умовах вооруженого конфлікту. В статті представлені результати аналітичного огляду існуючих в психології наукових підходів до вивчення проблеми гендерно обумовленого насильства і контент-аналіз фактів такого насильства на сході України, які були висвітлені в повідомленнях в соціальних мережах, на сайтах громадських організацій (місцевих, загальноукраїнських, міжнародних), фото-, відеоматеріалах на інформаційних порталах. В статті обзначені причини виникнення і поширення фактів гендерно обумовленого насильства гендерно Теоретичний аналіз і обобщення літературних джерел, а також матеріалів зібраних по проблемі гендерно обумовленого насильства дозволили освітити причини виникнення і поширення фактів такого насильства в умовах вооруженого конфлікту в Україні. Перспективою подальших досліджень в контексті обзначеної проблематики є визначення груп ризику серед населення сході України, які є найбільш вразливими в відношенні гендерно обумовленого насильства, виявлення психологічних особливостей і розробка програм протидії насильству серед вразливих категорій людей.

Ключові слова: гендер, гендерна роль, гендерне нерівність, гендерно обумовлене насильство.

Постановка проблеми. Вивчення насильства було і залишається сферою, насиченою полемікою. Більшість спірних моментів зводиться до питання про джерело насильства і про те, чи є воно притаманним людській природі, або його причини криються в устрої суспільства. Проблема насильства, зокрема насильства людини над природою та над іншою людиною, існувала з самого початку історії розвитку людства. Але тільки в кінці XIX–XX століть виникло питання про визнання цього явища глобальною комплексною проблемою наукових досліджень, оскільки насильство, що пов'язане з проблемами виживання людства, глобалізацією, тероризмом і війнами, стало феноменом сучасного світу. У цьому контексті доречним пригадати «всесвітньо історичний» сенс насильства, який, як зазначив Г. Гегель, полягає в тому, що війни надають імпульс до розвитку народу-переможця [1]. Тому виникнення феномена насильства пояснюється культурологічними, релігійно-філософськими концепціями, соціально-економічними, правовими відносинами в суспільстві, а також соціальними і психологічними особливостями їх суб'єктів. Пояснюючи насильство, Ф. Ніцше звертався до таких понять, як «гештальт волі», «доцільне внутрішнє пристосування», «психологічні реакції», розглядав різні афекти відчуття, психологічні комплекси влади, інтенції до знищення як чинники, що зумовлюють насильницьку поведінку. Він стверджував, що закон викликає безосовбове оцінювання самого насильницького вчинку: «Говорити про право і безправ'я ...не має сенсу. ...образ, насильство, експлуатація, знищення не можуть, зрозуміло, бути чимось «безправним», оскільки саме життя в істотному, саме в своїх основних функціях діє образливо, насильно, грабіжно, руйнівно ...» [2].

До визначення поняття насильства в сучасних психолого-педагогічних дослідженнях використовуються різні підходи, які можна узагальнено поєднати у дві групи: абсолютистські та прагматичні підходи. Відповідно до першого, поняття насильства має чітко виражену негативну оцінку. Воно вживається в достатньо широкому значенні, що включає всі форми фізичного, психологічного, економічного насильства і відповідних до них душевних якостей та прямо ототожнюється зі злом у всіх його різноманітних проявах. Таке узагальнення підходів до визначення насильства здійснено за критеріями визнання, виправдання та заперечення насильства. Визнання насильства пов'язане з ціннісно-нейтральним та об'єктивним визначенням насильства, у якому воно і ототожнюється з фізичним і психічним збитком, який люди завдають одне одному. Насильством вважається те, що є очевидним – вбивство, пограбування тощо. Така інтерпретація дозволяє ставити питання про виправданість насильства, можливості його використання в певних ситуаціях, але при цьому відсутній критерій для його вирішення. Визнане насильство зазвичай є виправданим. Основна аргументація полягає в тому, що насильство є виправданим, коли воно має місце у порівняно малих дозах. Тобто у тих випадках, коли воно запобігає більшому насильству, якому жодним іншим способом запобігти неможливо. Тому слід зауважити, що не існує одиниці виміру насильства. Проблема стає особливо безнадійною, коли мова йде про попередження насильства. Л. Толстой говорив: «Поки насильство не скоєно, ніколи не можна з абсолютною достовірністю стверджувати, що воно буде здійснено, і тому спроби виправдати одне насильство необхідністю запобігання іншому завжди будуть логічно уразливими і морально сумнівними» [3]. При цьому він вкладав у поняття насильства суто негативний і гранично широкий сенс, був радикальним критиком сучасної цивілізації, всіх властивих їй форм егоїзму і примусу. Для нього, зокрема, в плані ставлення до насильства не було великої різниці між розбійниками з великої дороги і законними монархами, а якщо і було, то ніяк не на користь других. В цьому ми бачимо приклад заперечення насильства.

Труднощі, пов'язані з визначенням насильства, можна вирішити, якщо розглядати цю категорію через сферу міжособистісних відносин між людьми. У такому контексті насильство можна визначити як прийняття рішення однією людиною за іншою людиною, примноження, посилення однієї волі за рахунок іншої, самореалізації на фоні приниження іншого і знущення над ним. Насильство є одним із способів, що забезпечують панування, владу однієї людини над іншою. Підстави, на яких це відбувається, можуть бути такими: а) патерналістська влада, влада батька; б) влада закону і законних правителів; в) влада окупанта, завойовника. Так, І. Кант у «Критиці здатності судження» визначив, що «... сила називається владою, якщо вона може подолати опір того, що саме має силу» [4]. У такому контексті насильство – це такий примус і така шкода, які здійснюються всупереч волі тієї чи іншої людини, проти якої вони спрямовані. Насильство є

узурпація свободи волевиявлення людини, є посяганням на свободу людської волі. При такому розумінні поняття насильства набуває більш конкретний і строгий сенс, ніж якщо просто ототожнювати його з владою або трактувати як взагалі руйнівну силу. Воно дозволяє відрізнити насильство, з одного боку, від інстинктивних природних властивостей людини: агресивності, войовничості, а з іншого боку, від інших форм примусу в суспільстві, зокрема, патерналістського і правового. Разом із тим, питання про виправданість насильства залишається відкритим для раціонально аргументованого обговорення. Проблема виправданості насильства пов'язана не взагалі зі свободою волі, а з її моральною визначеністю, з її конкретно-змістовною характеристикою як доброї чи злої волі. Коли говорять про виправданість насильства, то зазвичай розглядають лише один аспект – проти кого воно спрямоване. Але не менш важлива й інша сторона – хто б міг, маючи достатні підстави, чинити насильство, якби ми визнали, що в будь-яких випадках воно цілком виправдано. Адже недостатньо вирішити, хто може стати жертвою. Треба ще відповісти, хто гідний стати суддею. Слід зауважити, що найсильніший і ніким до теперішнього часу не спростований аргумент проти насильства укладений в євангельському оповіданні про жінку, яка підлягає побиттю камінням. Хто, який святий може назвати нам злочинців, які підлягають знищенню? І якщо хтось бере на себе це право судити, то що заважає іншим оголосити злочинцями їх самих? Вся проблема виникає через те, що люди не можуть прийти до згоди у питанні про те, що вважати злом, а що – добром, не можуть виробити безумовні, всіма визнані критерії зла. У цій ситуації немає іншого позитивного виходу, що зберігає життя, крім того, як визнати абсолютною цінністю життя людини і взагалі відмовитися від насильства. Іншими словами, основа насильства криється в характеристиці людини, а в філософському аспекті проблема насильства пов'язана з проблемами сенсу життя. Нам видається найбільш плідною точка зору, згідно з якою сенс життя визначається наявністю вільного вибору. Так, Мартін Лютер Кінг стверджував, що «навіть в найгірших з нас є частка добра. І в кращих з нас є частка зла» [5]. Вважати людину радикально злою – значить незаслужено обмовляти її. Вважати людину нескінченно доброю – означає відверто лестити їй. Належне ж їй дається тоді, коли визнається моральна амбівалентність людини. З постулату свободи людини випливає, як мінімум, два важливі етичні умовиводи. Перший – людина відкрита добру і злу. Твердження, згідно з яким найкращий доказ на користь існування свободи волі, полягає в тому, що без неї не можна було б грішити, – більше, ніж дотепне судження. Другий – не можна відповісти на питання, що таке людина, не відповідаючи одночасно на питання про те, що вона повинна робити. У зв'язку з цим не зайве звернутися до такого явища, як масова культура. Саме на рівні масової культури відбувається формування, або знищення і підміна цінностей. Деструктивність масової культури виявляється тоді, коли це культура споживача, а не творця, людини фізіологічної, а не духовної.

Частково полеміка ведеться і навколо питань про форми гендерно зумовленого насильства, які можуть зустрічатися на війні, під час соціальних заворушень і також у повсякденному житті людини. Такий вид насильства виявлявся під час збройних конфліктів протягом усієї історії людства. Тривалий час його не забороняли закони війни, а в суспільстві сприймали як небажаний, але неминучий наслідок конфлікту. Насильство могли чинити військові, представники добровільних збройних формувань, партизани, бойовики, представники миротворчих місій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній зарубіжній та вітчизняній психології проблема гендерно зумовленого насильства вивчається як міждисциплінарна. Теорії агресивної поведінки, що вивчалися дослідниками як потенційне джерело насильницьких дій, містяться в роботах Л. Берковица, Г. Зіммеля, Б. Скіннера, З. Фрейда. Особливе значення мають дослідження соціальної нерівності П. Бурдьє, М. Вебера, Е. Гідденс, І. Ільїна, Т. Парсонса, Ж. Руссо. Проблемою деструктивності людської поведінки займалися А. Кестлер, Е. Фромм. На думку К. Лоренца, агресія є справжнім інстинктом самозбереження, а не реакцією на зовнішні впливи. Він вважав, що можливостей переходу проявів несвідомої (інстинктивної) агресивності у соціально нешкідливе русло не існує [6]. Не можна пов'язувати прояви насильства виключно тільки з розкріпаченням інстинктів. Пояснення їх слід шукати серед чинників, що зумовлюють умови життя і діяльності людини. Проблема в тому, щоб з'ясувати, наскільки соціальні умови існування людини зумовлюють виникнення у неї прагнення до влади, наживи, насильства, до жадоби мучити і вбивати, а отже, від чого залежить характер і інтенсивність цього «задоволення». Для нас тут важлива думка про те, що людська агресивність формується не розкріпаченням інстинктів, а обмеженням екзистенційних потреб людини в їжі, одязі, в достатку для здобуття свободи, почуття ідентифікації, у ціннісних орієнтаціях і об'єкті шанування, у відчутті історичного коріння, у почуттях єднання, у можливостях реалізувати свої творчі здібності. Як зазначає О. В. Ладикова, «найбільш провокує агресію людей стан недостатності необхідних потреб, образів об'єктів їх шанування» [7]. При цьому мова може йти про культурні феномени шанування: це можуть бути соціально-культурні ідеали, минуле і сьогодення стан батька і матері, приналежність до соціального класу, релігія і десятки інших об'єктів, до яких людина може ставитися як до святині. Е. Фромм на першому плані розглядає соціальні чинники, які впливають на розвиток характеру. Насильство, за його словами, – це спосіб, що провокує агресію, фіксується і закріплюється в поведінці. Агресія, в свою чергу, – це відповідна реакція. Таким чином, насильство – це соціально-психологічний механізм, за допомогою якого формується і закріплюється ставлення людини до ситуації, до інших людей [8]. Т. Гоббс вважав, що, для того щоб зберегти з труднощами здобутий мир і безпеку, обмежити егоїзм людської поведінки, можновладець може і повинен використовувати всі засоби, в тому числі і насильство [9]. А. Печчеї відзначив, що

насильство і агресія – генетичні якості, які є насправді породженням певних відхилень культурного характеру. Він не підтримував твердження про те, що агресивність внутрішньо притаманна людській натурі, і насильство – неминуче зло, породжене будь-якою соціальною системою. А. Печчеї глибоко переконаний, що найкращий антипод насильства – це культурний розвиток і що філософія заперечення насильства повинна стати одним з принципів Нового Гуманізму [10].

«Насильство, – зазначив один з дослідників цієї проблеми Г. Кіреєв, – особливий тип відносин між людьми, що склався на базі протилежного ставлення до природних, об'єктивних умов їх існування ... насильство існує там, тоді і остільки, де, коли і скільки має місце привласнення, придушення, підпорядкування волі суб'єкта, панування над нею» [11]. Тенденцію зростання насильницьких дій відзначають сьогодні у всьому світі. В Україні під час збройного конфлікту це обумовлено, в першу чергу, соціально-економічними чинниками, потім, природно, і культурно-освітніми чинниками.

Метою дослідження є визначення феномену гендерно зумовленого насильства, виявлення причин його виникнення та характеру прояву серед населення України в умовах збройного конфлікту, а також висвітлення можливих наслідків, визнаних загрозливими для людей, що прагнуть до миру, щастя і процвітання.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Дослідження феномену гендерно зумовленого насильства ведуться за такими основними напрямками: виділення специфіки різних його видів в залежності від змісту насильницьких дій (фізичне, психологічне, економічне, сексуальне) і типу відносин між чоловіками, жінками, хлопчиками, дівчатками; оцінка поширеності цього виду насильства в міжособистісних відносинах; вивчення психологічних особливостей жертв такого насильства; профілактика гендерно зумовленого насильства та організація корекційної і психотерапевтичної роботи з людьми, що пережили його.

Гендерно зумовлене насильство – це поняття, що може використовуватися для опису будь-якої форми насильства: фізичного, сексуального, психологічного, економічного, соціокультурного, що здійснюють негативний вплив на фізичне або психологічне здоров'я, розвиток і ідентичність особистості та є результатом гендерно диференційованої нерівноправності серед чоловіків і серед жінок, що ґрунтується на відмінностях між ними. Гендерно зумовлене насильство може впливати і на чоловіків, і на жінок, але воно непропорційно впливає на жінок і дівчаток, і тому часто спрощується до поняття «насильство щодо жінок».

Гендерно зумовлене насильство є наявним у кожній країні і не має культурних, класових, освітніх, етнічних кордонів або меж походження. Наприклад, статистика показує, 12–15% дівчаток і жінок в Європі стикаються з домашнім насильством кожного дня. Агресія і сексуальні домагання стосовно жінок також присутні в різних життєвих ситуаціях, включаючи навчальні заклади та робочі місця.

Ідеологічною основою гендерно зумовленого насильства є мачизм (сексизм) і мізогінія. Мачизм – це сукупність переконань (ідеологія), в основі якої лежать положення про фізичну і психічну нерівноцінність жінок і чоловіків і про вирішальний вплив їх відмінностей на історію і культуру. В ідеології мачизму / сексизму статеві ознаки мають вирішальний вплив на здібності, інтелект, моральність, поведінкові особливості і риси характеру окремої людської особистості, ця ідеологія також включає в себе ідеї про первинний розподіл людей на вищу (чоловіки) і нижчу (жінки) групи, з яких перші є суб'єктами, творцями цивілізації і культури, які покликані панувати над другими. Мізогінія – ненависть і огида чоловіків до всього, що так чи інакше пов'язане з атрибуцією «жіночий». Мізогінія передбачає прагнення позбутися (в тому числі і фізично) від всього, що може бути пов'язане з жінками (від них самих, від дітонародження, від сім'ї і від будь-якого типу емоційних зв'язків з іншою статтю). Існує екзогендерная мізогінія (власне ненависть чоловіків щодо жінок) і ендегендерная мізогінія (ненависть жінок щодо жінок).

Гендер, за визначенням лікаря і дослідника, який ввів цей термін в ужиток (John Money), являє собою диференційовані очікування з боку суспільства щодо новонародженої дитини відповідно до асигнування їй при народженні біологічної статі. Кожного з нас при народженні записують в соціальну групу «чоловіки» або в групу «жінки» і в процесі виховання прищеплюють нам певні психологічні, соціальні і культурні характеристики. Гендер – це система символів, у якій реальність кодується диференційовано, залежно від того, до якої з груп належить конкретний індивід. Відповідно, гендер є основою, на якій будуються соціальні відносини між групами «чоловіки» і «жінки». Як фундамент соціальних відносин гендер виражається у: культурних символах, що наочно представляють групові характеристики чоловіків і жінок; нормативних концепціях, що поляризують стилі поведінки та обов'язки чоловіків і жінок; обмеженнях будь-якої поведінки, що виходить за рамки гендерних імперативів; соціально-політичних інститутах (перш за все, шлюб, сім'я, система виховання), що відтворюють і закріплюють у сфері громадської діяльності індивідів асигновані їм диференційовані ролі; суб'єктивній ідентичності, яка позиціонує і визначає життєві проекти чоловіків і жінок.

Гендерні ролі – це засвоєні індивідами в процесі натуралізації стилі поведінки, які передбачають сприйняття певних видів діяльності, обов'язків і відповідальності як «чоловічих» чи як «жіночих», і, відповідно, їх диференційовану ієрархізацію і оцінку. Гендерні ролі засвоюються в особливому процесі – натуралізації, яка представляє собою масивну імплантацію в психізм новонародженого певної символічної системи (відповідно до кожної гендерної групи). Саме таке раннє навчання всіма доступними способами: через органи сприйняття і в процесі навчання мови, через специфічну регуляцію як дій дитини, так і її

взаємодії з навколишнім середовищем і є причиною незворотності гендерних патернів: у постнатальному періоді життя гендерна схема являє собою такий самий незворотній імпринтінг, як рідна мова. Вважається, що після 18-ти місяців імплантована в свідомість дитини гендерна схема вже не може бути істотно змінена.

Відносини між групами «чоловіки» і «жінки» будуються за схемою «панування / підпорядкування», тому що сукупність історично відомих нам і нині існуючих товариств є мачістськими. Відповідно до ідеї мачізму про наявність двох типів істот: вищих і нижчих, поняття прав людини на соціальну групу жінок не поширюється (як і сама онтологічна категорія «людина»), що дає можливість здійснювати по відношенню до них найрізноманітніші види примусу, тобто, гендерно зумовлене насильство. Гендерно зумовлене насильство визначається як частина катування, заподіяння каліцтва, нелюдської поведінки, убивств, переслідування, замаху на людську гідність. Такий вид насильства також трактується як засіб політичного залякування та військової тактики сторін конфлікту та відрізняється від будь-якої іншої форми насильства не самою дією (наприклад, убивство, зґвалтування, ушкодження), а тим, що такі дії обумовлені гендером. Насильство вчиняється «на основі соціально обумовлених (гендерних) відмінностей між чоловіками та жінками» або через гендер (соціальну роль) особи. Так, постійний міжвідомчий комітет ООН визначає гендерно зумовлене насильство як будь-які протиправні дії, що вчиняються проти волі особи на основі соціально визначених (гендерних) відмінностей між чоловіками і жінками [12]. Цей вид насильства може включати різні прояви та мати різну інтерпретацію залежно від теорії, яка лежить в основі його визначення. Найбільш поширена його інтерпретація – це насильство чоловіків щодо жінок та дівчат, засноване на структурній нерівності між чоловіками та жінками та нерівних владних відносинах [13]. У преамбулі Декларації ООН про викорінення насильства щодо жінок, проголошеній резолюцією 48/104 Генеральної Асамблеї ООН від 20 грудня 1993 року, зазначено, що насильство щодо жінок є проявом нерівного співвідношення сил між жінками і чоловіками. Воно склалося історично і призвело до домінування над жінками та дискримінації щодо жінок із боку чоловіків. Також насильство перешкоджає всебічному поліпшенню становища жінок. Це – один з основоположних соціально-психологічних механізмів, за допомогою якого жінок змушують займати підпорядковане становище порівняно з чоловіками.

Інша інтерпретація пов'язана з дослідженнями маскулітності і сексуальності та визначає гендерно зумовлене як насильство чоловіків щодо жінок, інших чоловіків, а також сексуальне насильство щодо дітей [13]. До нього вдаються для пригнічення жінок і дівчат, а також деяких груп чоловіків та використовують як механізм забезпечення гендерної ієрархії, в якій чоловіки є привілейованими, порівняно з жінками та деякими групами чоловіків, наприклад, геями.

Найбільш широке розуміння гендерно зумовленого насильства передбачає, що це насильство спрямоване проти чоловіка або жінки на основі їх конкретної ролі в суспільстві та застосовується до жінок, дівчат, чоловіків і хлопців, щоб ствердити та відтворити усталені гендерні ролі і норми [13]. Його жертвами можуть бути особи обох статей. Насильство щодо них використовується для посилення відповідності наявним гендерним ролям. Гендерно зумовлене насильство у цій інтерпретації включає насильство щодо жінок та дівчат, сексуальне насильство щодо чоловіків і насильство щодо дівчат та хлопців на основі їх статі.

У даний час визнаються чотири основних види гендерного насильства: сексуальне, фізичне, психологічне та економічне насильство. Ці види гендерного насильства здійснюються в межах будь-якої економічної формації, будь-якого політичного ладу, будь-якої форми державної і громадської організації – змінюються і адаптуються до зовнішніх обставин тільки форми його здійснення. Формами здійснення гендерного насильства є: 1) сексуальна агресія проти жінок і дівчаток – це практика примусу до сексуальних відносин, що реалізується, як правило, з боку найближчого оточення; 2) сексуальні домагання на роботі – примус до сексуальної взаємодії; генітальне каліцтво, «жіноче обрізання» – повне або часткове хірургічне видалення зовнішніх жіночих статевих органів, що застосовується з метою контролю над сексуальною активністю жінок; 3) лапідация (побиття камінням) – вид страти, до якої засуджують в деяких країнах світу визнаних винними у вчиненні подружньої зради; 4) військові зґвалтування – систематичні масові зґвалтування під час військових дій і після них, здійснювані солдатами-чоловіками щодо жінок і дівчаток в рамках політики терору і залякування цивільного населення і ворожої армії; 5) проституція, порнографія, трафікінг, сексуальний туризм – специфічні сучасні форми рабства жінок і дівчаток, настільки натуралізовані суспільством, що часто трактується як невід'ємна складова чоловічих привілей щодо задоволення сексуальних потреб; 6) фемініцид (вбивство за статевою ознакою) – крайнє вираження і матеріалізація мізогінії, здійснюється при потуранні правових систем держав; дискримінація на основі статевої приналежності, а саме дискримінація при працевлаштуванні, в оплаті праці (в деяких країнах різниця між оплатою праці чоловіків і жінок складає 50%), в доступі на керівні посади, в органи влади і до представницьких органів, вимога і примус до безкоштовної праці в сфері ведення домашнього господарства, догляди за дітьми та людьми похилого віку. Відносно жіночої соціальної групи не спостерігається феномену консолідації досягнутих прав в соціальній, економічній і політичній сферах – в будь-який момент в будь-якій країні світу жінки можуть бути їх позбавлені. За даними ООН, приблизно 1 мільярд 500 мільйонів людей у світі живуть менш ніж на 1 долар в день, абсолютна більшість – це жінки. При тому, що населення Землі на 51% складається з жінок, 90% відсотків всіх матеріальних ресурсів зосереджено в руках чоловіків; 7) культурний примус – на жінок покладається обов'язок не тільки самим відповідати гендерній ролі, а й забезпечувати передачу і відтворення гендерних схем з покоління в покоління. Жінки повинні на власному

прикладі транслювати гендерні стереотипи, стилі поведінки, манеру одягатися; 8) фізичне насильство (побої і фізичні знущання) – насильство над жінками в родині, «домашнє насильство»; 9) психологічне насильство – найбільш непомітна і одна з найбільш руйнівних форм насильства. Контроль, образи, приниження, погрози, вираження презирства, знецінення – всі ці маніпуляції застосовуються в контексті психологічного насильства перманентно і часто непомітно, з метою знизити самооцінку жінки, змусити її втратити здатність до самозахисту [14].

Гендерне насильство становить серйозну перешкоду для рівності жінок і чоловіків, є порушенням прав людини. Акти гендерного насильства нерідко відбуваються близькими знайомими жертв. Державні установи відіграють ключову роль і несуть основну відповідальність щодо реагування на подібні ситуації і роботи щодо запобігання всіх форм гендерного насильства. Одним з найбільш важливих документів з прав людини для досягнення цієї мети є Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (КЛДОЖ), до якої, на даний момент, приєдналися 185 країн. Цей документ свідчить: «Конвенція забезпечує основу для досягнення рівності жінок і чоловіків за допомогою надання жінкам рівного доступу до і рівних можливостей в політичному і громадському житті, включаючи право на голосування і балотування на виборах, а також в освіті, охороні здоров'я та працевлаштування. Держави-учасниці висловили згоду вживати всі відповідні заходи, включаючи законодавчі та тимчасові спеціальні заходи, для того, щоб жінки могли користуватися всіма правами людини і основними свободами» [15].

Відповідно до міжнародного права в галузі прав людини держави зобов'язані запобігати і розслідувати порушення і переслідувати порушників, а також забезпечувати правомірну допомогу постраждалим жінкам, в тому числі надавати їм захист, підтримку і відшкодування збитку. Це зобов'язання також має на увазі і забезпечення більш ефективних заходів реагування на гендерне насильство з боку сектора охорони здоров'я. Суть зобов'язань, взятих на себе державами, обговорюється в ряді міжнародних конвенцій і декларацій в області прав людини.

7 квітня 2011 року Комітет міністрів Ради Європи прийняв Конвенцію про попередження і припинення насильства щодо жінок і побутового насильства. Оскільки вона була прийнята в Стамбулі, її часто називають «Стамбульською конвенцією». Конвенція набула чинності 1 серпня 2014 року. Станом на 30 червня 2014 року її ратифікували 11 країн, в тому числі такі країни регіону Східної Європи та Центральної Азії: Албанія, Боснія і Герцеговина, Чорногорія, Сербія та Туреччина. Колишня Югославська Республіка Македонія і Україна підписали конвенцію, але поки не ратифікували її. Стамбульська конвенція також відкрита для країн, що не входять до Ради Європи. Стамбульська конвенція містить докладні, комплексні і юридично обов'язкові стандарти для державних заходів щодо викорінення насильства над жінками. Серед іншого, Конвенція встановлює обов'язок забезпечити підготовку для відповідних фахівців, які працюють з жертвами насильства, з питань гендерної рівності, попередження та виявлення такого насильства, потреб і прав потерпілих, а також щодо того, як запобігти повторну віктимізації. Така підготовка повинна також включати скоординоване міжвідомче співробітництво з метою забезпечення комплексного і відповідного підходу до цих послуг.

У відповідності до Конвенції держави повинні забезпечити доступ жертв до відповідних послуг підтримки для полегшення їх відновлення після пережитого насильства. Що передбачає надання медичних послуг і підтримку соціальних служб, які мають у своєму розпорядженні достатні ресурси і укомплектовані професіоналами, підготовленими для надання допомоги жертвам. Держави повинні забезпечувати отримання жертвами належної і своєчасної інформації про наявні службепідтримки і правові заходи. Конвенція також встановлює зобов'язання держав в області законодавства; розслідування, переслідування і захисних заходів; міграції та притулку, а також міжнародного співробітництва.

У 2013 році Всесвітня організація охорони здоров'я опублікувала ряд посібників, розроблених на основі науково обґрунтованих даних, спрямованих на посилення реагування системи охорони здоров'я на насильство з боку інтимного партнера і сексуальне насильство, під назвою «Реагування на насильство з боку інтимного партнера і сексуальне насильство щодо жінок». Мета цього заходу – забезпечити фахівців інструкціями з реагування на випадки насильства щодо жінок.

Висновки. Отже, за результатами здійсненого теоретичного аналізу та контент-аналізу, що охоплював повідомлення у соціальних мережах, інформацію на сайтах громадських організацій (місцевих, загальноукраїнських, міжнародних), фото-, відеоматеріали на інформаційних порталах, було визначено низку причин виникнення і поширення фактів гендерно зумовленого насильства. Серед загальних причин гендерно зумовленого насильства можна виокремити нестачу ефективного, в тому числі і превентивного інформування громадян про гендерне насильство. Ці теми не отримують систематичного і глибокого висвітлення в ЗМІ та освітніх програмах: опиняючись в ситуації насильства, жінки часто не мають процесуальних знань, які дозволили б їм отримати допомогу правоохоронних органів. Молоді дівчата з уразливих груп, наприклад, вихованці інтернатних установ або «неблагополучних» сімей, що пережили домашнє насильство, не отримують системної інформації про те, як розпізнати гендерне насильство. Недостатньо доступних програм, які розповідають дівчаткам-підліткам, про гендерну рівність, про стигматизації, засоби взаємодопомоги, прояви громадянської активності щодо антидискримінації. Практика показує, що сьогодні рідкісні фахівці в галузі освіти відрізняють конфлікт від насильства. Причиною гендерного насильства також може бути ставлення суспільства до гендерної дискримінації, що визначає

підлегле становище жінки щодо чоловіка. Відсутність розуміння соціальної та економічної значущості жінок, праці жінок, а також прийняті гендерні ролі, укорінюють і зміцнюють припущення про те, що чоловіки мають право приймати рішення і мати контроль над жінками.

Серед причин гендерного насильства в умовах збройного конфлікту нами визначено такі, як: 1) втрата безпеки, залежність; 2) фізична і розумова недієздатність; 2) відсутність альтернативи в рішенні змін щодо соціального статусу; 3) вживання / зловживання алкоголем, наркотиками; 4) психологічна травма і стрес, пов'язані з конфліктом, бойовими діями і переміщенням; 5) порушені ролі в родині і суспільстві; 6) незнання / відсутність відомостей про індивідуальні права, що містяться в національному і міжнародному праві; 7) відсутність довіри до правоохоронних органів або відсутність юридичного захисту, законів, спрямованих проти сексуального та гендерного насильства; 8) загальна нечутливість і відсутність правозахисних кампаній, які засуджують і викривають гендерне насильство; 9) замовчування випадків насильства і відсутність довіри до здійснення правосуддя; 10) географічне розташування та місцеве оточення (район військових дій); 11) перевага чоловічого складу населення у місцях перебування; 12) нестача їжі, палива, отримання доходу, що веде до переміщення в райони ризику; 13) ворожість місцевого населення.

Перспективи подальших досліджень. Таким чином, теоретичний аналіз та узагальнення літературних джерел і матеріалів зібраних щодо гендерно зумовленого насильства дозволили висвітлити причини виникнення і поширення фактів такого насильства в умовах збройного конфлікту в Україні. Перспективою подальших розвідок у контексті зазначеної у цій статті проблеми є визначення груп ризику серед населення сходу України, що є найбільш вразливими щодо гендерно зумовленого насильства, виявлення психологічних особливостей та розробка програм протидії насильству щодо виявлених вразливих категорій людей.

Список використаних джерел

1. Гегель Г. Философия истории. Сочинения в 14 томах / Г. Гегель. – Т. 8. – М.-Л. : Соцэкгиз, 1935. – С. 25–28, 30–32.
2. Ницше Ф. Полное собрание сочинений : в 13 томах / Ф. Ницше ; пер. с нем. В. М. Бакусева, Ю. М. Антоновского, Я. Э. Голосовкера и др.; [ред. : А. А. Гусейнов и др.]. – М. : Культурная революция, 2005–2011. – 672 с.
3. Толстой Л.Н. Полное собрание сочинений : в 90 т. – Т. 37 / Л.Н. Толстой. – М. : Гос. изд-во художественной литературы, 1956. – 496 с.
4. Кант И. Критика способности суждения / И. Кант. – М. : Искусство, 1994. – 367 с.
5. Кинг М.Л. Есть у меня мечта... Избранные труды и выступления / М.Л. Кинг [пер. С.Д. Шифрина, Ж.Г. Ямпольская]. – М. : НАУКА, 1970. – 225 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://krotov.info/lib_sec/11_k/kin/g_00.htm#5
6. Лоренц К. Агрессия (так называемое «зло») / К. Лоренц / пер. с нем. Г. Ф. Швейника. – М. : Прогресс ; Универс, 1994. – 272 с.
7. Ладькова О.В. Психологические особенности взаимодействия команды специалистов, работающих по предотвращению насилия и жестокого обращения с детьми : дисс...канд. психол. наук / О.В. Ладькова. – М., 2004. – 147 с.
8. Фромм Э. Душа человека, её способность к добру и злу / TheHeartofMan, itsgeniusforgoodandevil (1964) / пер. В. А. Закса / Э. Фромм. – М. : АСТ ; Астрель, 2010 – 256 с.
9. Гоббс Т. Философские основания учения о гражданине / Т. Гоббс. – М.-Мн. : АСТ ; Харвест, 2001. – С. 158, 167–168.
10. Печчеи А. Человеческие качества / А. Печчеи. – М. : Прогресс, 1985. – 312 с.
11. Киреев Г.Н. Сущность насилия / Г.Н. Киреев. – М. : Прометей, 1990. – 108 с.
12. Guidelines for Gender-based Violence Interventions in Humanitarian Settings / Focusing on Prevention of and Response to Sexual Violence in Emergencies. – Inter-Agency Standing Committee, 2005. – p. 87. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unhcr.org/453492294.pdf>.
13. Gender-based violence in emergencies / Humanitarian exchange. – N 60, February 2014. – 40 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://odihpn.org/wp-content/uploads/2014/02/HE_60_web_1.pdf.
14. Насильство серед жінок та домашнє насильство / Human Rights in Ukraine [Комплексне дослідження стану прав людини в Україні (річні звіти). Узагальнена доповідь правозахисних організацій]. – 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://khp.org/index.php?id=1362662458>
15. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL:http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU79K04R.html

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Gegel' G. Filosofija istorii. Sochinenija v 14 tomah / G. Gegel'. – Т. 8. – М.-Л. : Socjekgiz, 1935. – S. 25–28, 30–32.
2. Nische F. Polnoe sobranie sochinenij : v 13 tomah / F. Nische ; per. s nem. V. M. Bakuseva, Ju. M. Antonovskogo, Ja. Je. Golosovkera i dr.; [red. : A. A. Gusejnov i dr.]. – М. : Kul'turnaja revoljucija, 2005–2011. – 672 s.
3. Tolstoj L.N. Polnoe sobranie sochinenij : v 90 t. – Т. 37 / L.N. Tolstoj. – М. : Gos. izd-vo hudozhestvennoj literatury, 1956. – 496 s.
4. Kant I. Kritika sposobnosti suzhdenija / I. Kant. – М. : Iskusstvo, 1994. – 367 s.
5. King M.L. Est' u menja mehta... Izbrannye trudy i vystuplenija / M.L. King [per. S.D. Shifrina, Zh.G. Jampol'skaja]. – М. : NAUKA, 1970. – 225 s. – [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu : http://krotov.info/lib_sec/11_k/kin/g_00.htm#5
6. Lorenc K. Agressija (tak nazyvaemoe «zlo») / K. Lorenc / per. s nem. G. F. Shvejnika. – М. : Progress ; Unifers, 1994. – 272 c.
7. Ladykova O.V. Psihologicheskie osobennosti vzaimodejstvija komandy specialistov, rabotajushih po predotvrashheniju nasiliju i zhestokogo obrashhenija s det'mi : diss...kand. psihol. nauk / O.V. Ladykova. – М., 2004. – 147 s.

8. Fromm Je. Dusha cheloveka, ejo sposobnost' k dobru i zlu / TheHeartofMan, itsgeniusforgoodandevil (1964) / per. V. A. Zaksa / Je. Fromm. – М. : AST ; Astrel', 2010 – 256 s.
9. Gobbs T. Filosofskie osnovaniya ucheniya o grazhdanine / T. Gobbs. – М.-Мн. : AST ; Harvest, 2001. – S. 158, 167–168.
10. Pechchei A. Chelovecheskie kachestva / A. Pechchei. – М. : Progress, 1985. – 312 s.
11. Kireev G.N. Sushhnost' nasiliya / G.N. Kireev. – М. : Prometej, 1990. – 108 s.
12. Guidelines for Gender-based Violence Interventions in Humanitarian Settings / Focusing on Prevention of and Response to Sexual Violence in Emergencies. – Inter-Agency Standing Committee, 2005. – r. 87. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.unhcr.org/453492294.pdf>.
13. Gender-based violence in emergencies / Humanitarian exchange. – N 60, February 2014. – 40 r. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://odihpn.org/wp-content/uploads/2014/02/HE_60_web_1.pdf.
14. Nasylstvo sered zhinok ta domashnie nasylstvo / Human Rights in Ukraine [Kompleksne doslidzhennia stanu prav liudyny v Ukraini (richni zvity). Uzahalnena dopovid pravozakhysnykh orhanizatsii]. – 2013. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://khp.org/index.php?id=1362662458>
15. Konventsiiia pro likvidatsiiu vsikh form dyskryminatsii shchodo zhinok. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : URL:http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU79K04R.html

Zozulia, O. V. Reasons for gender-based violence in conditions of the armed conflict in Ukraine. The article presents the results of the analytical review of the existing psychological approaches to the study of gender-based violence and the content analysis of the facts of such violence in the east of Ukraine, which were covered in social networks, on the sites of public organizations (local, general, international) and in photo- and video-materials on information portals. The author discusses the concept, causes, manifestations and consequences of gender violence in the context of the armed conflict in Ukraine. Among the general causes of gender-based violence, there is a lack of detailed information about it and its poor coverage in the media and educational programs: women often do not have procedural knowledge that would allow law enforcement to be help them. Young girls from vulnerable groups, such as boarding schools or dysfunctional survivors of domestic violence, do not receive systematic information on how to recognize gender-based violence. There are no available programs that tell teenage girls about gender equality, stigma, mutual assistance, and manifestations of civic engagement in anti-discrimination.

The causes of gender-based violence in the context of the armed conflict include: 1) loss of security, dependence; 2) physical and mental disability; 2) the absence of an alternative in changing the social status; 3) alcohol and/or drug abuse; 4) psychological trauma and stress associated with the conflict, hostilities and displacement; 5) dysfunctional roles in the family and/or society; 6) ignorance because of the lack of legal information about personal rights; 7) distrust in law enforcement agencies, lack of legal protection, ineffective laws against sexual and gender-based violence; 8) general social disinterest and lack of human rights campaigns to condemn and expose gender-based violence; 9) silencing of the cases of violence and distrust in justice; 10) geographic location and local environment (military operation area); 11) superiority of the male population in the places of residence; 12) unavailability of food, fuel and/or low income, which lead to moving to risk areas; 13) attitudes of the local population.

Key words: gender, gender role, gender inequality, gender-based violence.

Відомості про автора

Зозуля Олена Василівна, психолог НУО «People in need», м. Слов'янськ, Україна.

Zozulia, Olena Vasylivna, psychologist, NGO «People in need», Sloviansk, Ukraine.

E-mail: gfgfgf21@ukr.net

УДК 159.92

Синельников Р. Ю.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОГРАМА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ «ГРОМАДЯНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ЦІЛІ, РЕСУРСИ ТА СМИСЛИ»

Синельников Р. Ю. Соціально-психологічна програма формування громадянської ідентичності української молоді: «Громадянська ідентичність: цілі, ресурси та смисли». У статті висвітлено програму формування громадянської ідентичності, яка спрямована на створення умов, сприятливих для усвідомлення цінності громадянської ідентичності, аналіз актуального стану її учасників, а також прийняття (чи не прийняття) даної ідентичності. Основу програми складають три базових психологічних механізми: а) усвідомлення, що передбачає розуміння власної totoжності з відповідною спільнотою громадян та ставлення до держави як організації, що створює умови існування громадянина у даному просторі та запроваджує правила існування, функціонування та взаємодії між громадянами; б) посилення – послаблення (трансформація) наявних природних, постійно діючих чинників становлення громадянської ідентичності; в) осмислення (надання певних особистісних смислів і значень) як особистому досвіду взаємодії з державою, так і стереотипам, настановам, трансльованим особистості соціумом.

Ключові слова: громадянська ідентичність, соціально-психологічна програма, тренінг, групова дискусія, ресурс, формування.